TEL ARAD

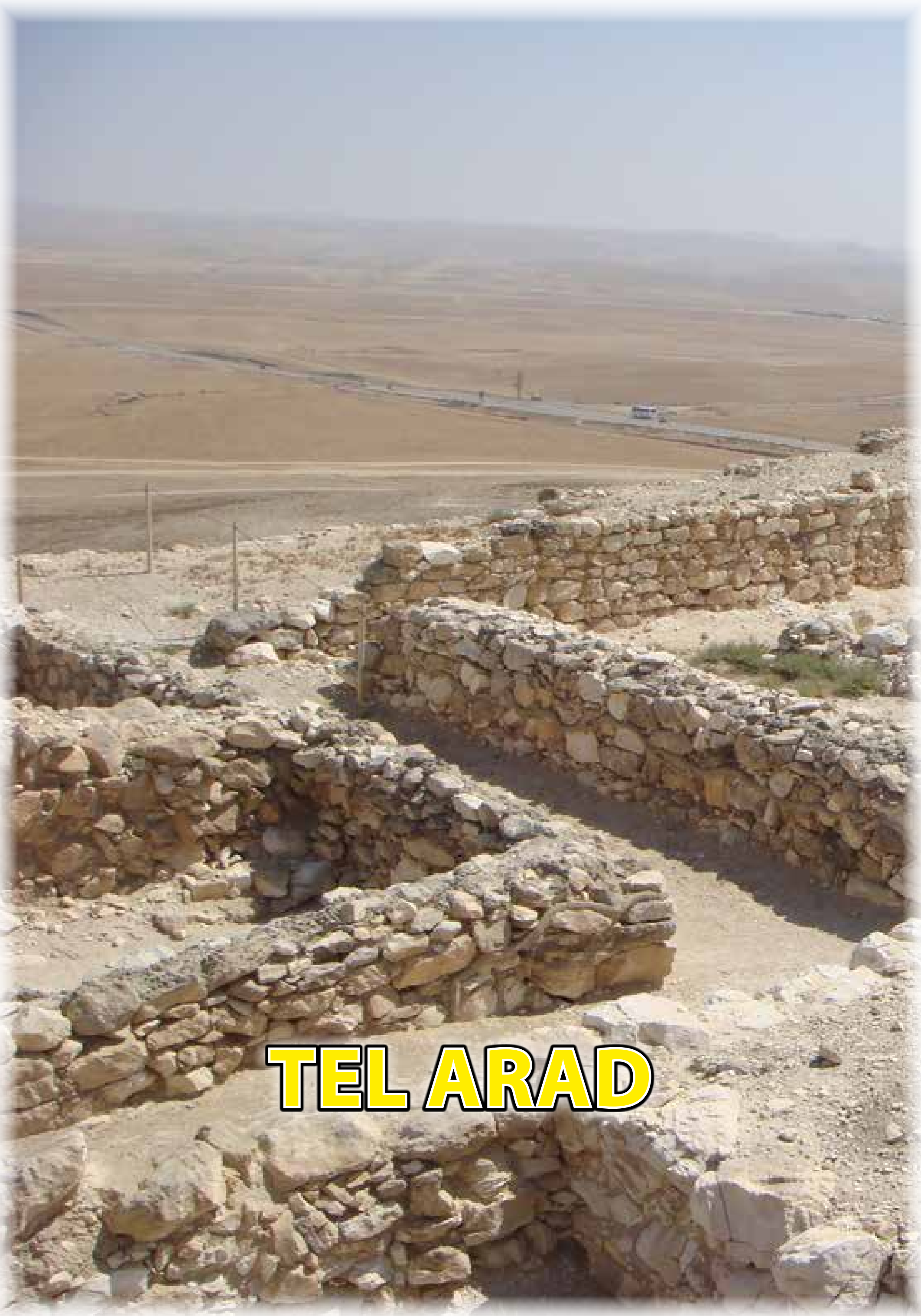

Pietro Kaswalder ofm

Terra Santa, Nuova Serie, Anno VIII, 4 (Luglio-Agosto 2013) 56-61

L-għolja ta' Tel Arad (570 metri) tiddomina n-Negev ċentrali, fejn jintemmu l-Għoljiet tal-Lhudija. Fuq il-quċċata ta' din l-għolja hemm il-fdalijiet ta' żewġt ibliet, waħda li tmur lura għall-epoka tal-Bronż Antik (3200 q.K.) u l-oħra għall-perjodu Israelita (1000-586 q.K.). Ftit bogħod minnha tinsab il-belt Nabatea ta' Mampsis (Mamshit), li fiha tifkiriet Kristjani prezzjużi.

Fuq l-isfond, lejn il-Baħar il-Mejjet, wieħed jilmaħ il-bini modern u għoli tal-belt ta' Arad, ċentru magħruf għall-kura u l-konvalexxenza. Il-kumbinazzjoni tal-arja tad-deżert flimkien mal-kurrenti li jitilgħu mill-Baħar il-Mejjet hi ta' ġid kbir għas-saħħa. Madwar dan is-sit arkeoloġiku sal-lum għadhom jgħixu familji tal-bedwini tan-Negev, li baqgħu jgħixu stil ta' ħajja anċestrali b'adattamenti evidenti għaċ-ċiviltà moderna. Il-klima taż-żona ta' Arad ma tantx hi ħanina. Il-bard hu qawwi u s-sħana hi feroċi, u x-xita qatt ma tinżel biżżejjed. Fid-deżert ta' Arad huma ambjentati xi tradizzjonijiet tal-Eżodu. Fil-Ktieb tan-Numri (21,1-3) tissemma battalja li Mosè kellu kontra l-Kangħanej tan-Negev, bejn Horma u Arad. Fl-Iskrittura titfakkar ukoll invażjoni tal-Fargħun Shisaq fis-seklu 10 q.K. (1Slat 14,25-28). Fl-aħħarnett fit-territorju ta' Arad, flimkien mat-tribù ta' Ġuda (Mħallfin 1,16) kienu marru jgħixu wlied Obab, it-tieni isem ta' Ġetro, ħaten Mosè.

L-għolja tan-nofsinhar ta' Tel Arad ġiet skavata minn R. Amiran fis-snin 1962-1978. Is-sejbiet huma utli ħafna għall-istudji tal-preistorja tan-Negev. Fl-aħħar sekli tar-4 millennju q.K. hemmhekk kien hemm raħal ta' ħaddiema tal-minjieri li kienu jisfruttaw l-għerien naturali. Ir-raħal maż-żmien sar belt fortifikata li kellha wkoll bir, swar, bibien monumentali, bini pubbliku u santwarju. Dan iċ-ċentru kellu prosperità għal xi sekli minħabba t-tħaffir għall-metalli u ġawhar fin-Negev u fil-Wied tal-Għarabah (3200-2700 q.K.). Il-Fargħun Nar Mer (l-ewwel dinastija) rebaħha u qeridha biex ħakem it-teżori ta' din iż-żona. Dan l-intervent jista' jitqies bħala l-ewwel att ta' imperjaliżmu tal-Eġittu lejn ir-reġjun ta' Kangħan. Din ir-rebħa saret punt ta' riferiment biex wieħed jistabilixxi l-kronoloġija tal-istorja ta' Kangħan f'relazzjoni mad-dinastiji Eġizzjani. Is-sejbiet l-aktar importanti f'Arad huma l-palazz u t-tempju.

Iċ-Ċittadella Israelitika

L-għolja tat-tramuntana ta' Tel Arad ġiet skavata minn Y. Aharoni fis-snin 1962-1967. L-iskavi u r-restawri komplew sal-ġurnata tal-lum. Ta' min isemmi li mhumiex ftit il-punti li huma inċerti u li xi teoriji u interpretazzjonijiet mhumiex sodisfaċenti.

Nittamaw li l-iskavi aktar reċenti jipproduċu riżultati li jippermettulna nibnu storja tas-sit arkeoloġiku aktar żgura, b'mod partikulari l-fażi tal-iżvilupp taż-żona sagra.

Lejn is-seklu 10 q.K. inbniet hawnhekk fortizza ta' 50 metru tul u wisgħa biex tipproteġi t-triq li kienet tgħaqqad Ħebron ma' Birsaba. L-importanza strateġika ta' Arad tidher kemm fis-sejba tal-arkivju ta' Eliashib, l-aħħar kmandant militari ta' Arad (586 q.K.), kif ukoll, f'epoka aktar reċenti, fil-preżenza ta' fortizza tal-*limes Palestinae* (limiti tal-Palestina), li kienet għadha funzjonanti sal-epoka Biżantina.

X'aktarx li fis-seklu 9 q.K. f'din il-fortizza nbena santwarju. Fil-kamp tal-arkeoloġija din is-sejba hi waħda mill-aktar interessanti li qatt saru f'Israel. Nirreferu għal reċint sagru (10 metri bi 12) maqsum fi tliet partijiet. Mix-xaqliba tal-lvant wieħed isib: il-bitħa esterna bl-altar tas-sagrifiċċji (2,5 metri kwadri), is-sala għal-leviti u n-niċċa (*debir*, jew *sancta sanctorum*), spazju riservat għad-divinità. Din in-niċċa, li għandha dimensjonijiet żgħar (1,20 metri kwadri) tinsab fil-għoli fuq tliet tarġiet u fiha żewġ altari żgħar għas-sagrifiċċji minuri, u fuq il-ħajt tal-punent, iserrħu miegħu, hemm żewġ plieri sagri (*mazzebot*). Xi oġġetti sagri nstabu f'din il-binja, fosthom platti għall-offerti, baċir bl-iskrizzjoni "sagru għas-saċerdoti", u l-iskrizzjonijiet tal-arkivju li jġegħluna naħsbu li hawn kien tempju Israelitiku li nqered fl-epoka tar-riforma ta' Ġosija (620 q.K.). Il-preżenza tal-plieri u taż-żewġ altari tippermettilna li noħorġu bl-ipotesi li hawn kien jeżisti kult li kien isir lil żewġ divinità, li kienu koppja, u li dik femminili fosthom kienet Axera. Dan il-kult ġie abbandunat fl-epoka tal-predikazzjoni profetika. It-tempju Israelitiku ta' Arad jipprova li r-reliġjon tal-poplu Israelitiku tal-qedem kienet bil-mod il-mod infatmet mill-kulti tal-Kangħanej biex tasal għall-adorazzjoni ta' Alla wieħed. Fost l-iskrizzjonijiet ta' Arad jissemmew il-familji saċerdotali ta' Meremoth, Pashur u Wlied Kore, li kienu awturi ta' xi Salmi.

Mampsis tan-Nabatej

Xi 40 kilometru minn Bisraba, fuq it-triq li minn Dimona tniżżlek fil-Baħar il-Mejjet, tiltaqa' mal-belt Nabateja ta' Mampsis (Mamshit). Fl-akbar estensjoni tagħha din il-belt kellha perimetru li fih kienu jistgħu jgħixu madwar 1500 abitant. Il-belt tmur lura għall-1 seklu q.K., u hi fost l-aħħar bliet li kienu bnew in-Nabatej tan-Negev. Dan kien poplu ta' kummerċjanti u suldati kapaċi, li kellhom gosti artistiċi raffinati. In-Nabatej okkupaw id-deżert tan-Negev mir-4 seklu q.K. biex jifthu t-toroq ta' komunikazzjoni lejn il-

Mediterran. Huma kienu jitrasportaw il-merkanzija prezzjuża li kienu jġibu mill-Golf tal-Għarabah, mill-Indja u mill-Għarabja. Mampsis kienet kollegata mal-Wied tal-Għarabah u għaldaqstant mal-belt Nabatea ta' Petra fuq ix-xaqliba l-oħra, fil-Ġordanja tal-lum, permezz tat-Telgħa tal-Iskorpjuni.

Ix-xaqliba tan-nofsinhar ta' Mampsis hi protetta minn nixxiegħa profonda li ġiet imħaffra mix-xita. Permezz ta' kanalizzazzjoni kienu jiġbru l-ilma tax-xita u jisfruttawha għall-bżonnijiet tal-abitanti, għall-bhejjem u għall-agrikoltura. In-Nabatej kienu wkoll bdiewa esperti, kif juru l-fdalijiet ta' kultivazzjoni tas-siġar taż-żebbuġ, tar-rummien, ta' frott ieħor li jinstabu madwar il-belt.

Wara l-perjodu Ruman, mill-5 seklu w.K., il-popolazzjoni ta' Mampsis saret Kristjana u fuq it-tempji pagani ġew minbija l-bażiliċi Kristjani.

Il-belt ġiet esplorata aktar minn darba, imma l-iskavi saru regolarment mill-1965 minn A. Negev. L-akbar binjiet ġew imnaddfin, flimkien ma' żewġ bażiliċi Kristjani li huma mżejna bil-mużajċi. Il-palazzi ta' Mampsis huma eżempji mill-isbaħ tal-arkitettura Nabatea. Jinkludu fihom banjijiet pubbliċi, stalel u installazzjonijiet għall-produzzjoni taż-żejt taż-żebbuġ. Barra l-belt ġie mħares bini ta' kenn għall-karovani biex fih jistkennu l-iġmla.

Il-knisja fuq l-akropoli kienet iddedikata lil xi qaddisin martri, kif tgħid l-iskrizzjoni li tqiegħdet quddiem il-presbiterju. Il-bażilika hi kbira 15 metri b'27, għandha tliet navati bil-paviment mużajkat, u fix-xaqliba tan-nofsinhar għandha battisteru bit-turġien. Il-preżenza tal-bażi ta' pilastri żgħar tgħinna nifhmu li l-vaska battesimali kienet miksija minn ċiborju.

Il-knisja tax-xaqliba tal-punent hi iżgħar (10,5 metri bi 15) u għandha wkoll mużajċi b'iskrizzjonijiet. L-iskrizzjoni dedikatorja tgħid li min bena din il-knisja kien jismu Nilo, isem li kien komuni fil-Provinċja Għarabja u fil-Palestina Terza. Xi ismijiet oħrajn li jitfakkru huma Irenew u Żenobju. Il-ħitan tal-belt reġgħu inbnew f'estensjonijiet twal tagħhom u jmorru lura għal żmien Djoklezjanu (300 w.K.). Mit-tliet ċimiteri ta' Mampsis waslulna diversi iskrizzjonijiet funerarji Rumani u Biżantini. Fost in-nobbli huma mfakkra ċenturjun mil-*Legio III Cirenaica* u kavallier mill-*Cohors I Ausuta Tracum*.

ĠEDDED L-ABBONAMENT TIEGĦEK

L-ART Imqaddsa
RIVISTA BIBLIKA

ABBONAMENT:
€10 fis-sena
€15 jew aktar Sostenitur

TOĦROĠ KULL 3 XHUR

Kummissarjat tal-Art Imqaddsa
8, Triq Santa Luċija,
Valletta, VLT 1213
Malta
Tel: 2124 2254
E-mail: comalt@ofm.org.mt
www.ofm.org.mt

Jekk irċevejt ir-Rivista b'xejn għaliex ġejt l-Art Imqaddsa mal-Franġiskani, ħallas l-abbonament biex tkompli tirċiviha.

TIĠDID
L-ART IMQADDSA
2014

Kunjom ____________________

Isem ____________________

Indirizz ____________________

____

____

Kodiċi Postali

____

Qed nibgħat € ____
bħal abbonament għall-2014

Fl-Art Imqaddsa mal-Franġiskani

Pellegrinaġġi 2014

Art Imqaddsa

19 Frar - 27 Frar

28 Mejju - 5 Ġunju

16 Lulju - 24 Lulju

6 Awwissu - 14 Awwissu

10 Settembru - 17 Settembru

24 Settembru - 2 Ottubru

Art Imqaddsa u Ġordanja

24 Marzu - 3 April

Art Imqaddsa u Sinaj

3 Novembru – 13 Novembru

Ikteb jew ċempel:

Kummissarjat tal-Art Imqaddsa
8, Triq Santa Luċija,
Valletta, VLT 1188
Malta
Tel: 2124 2254
E-mail: comalt@ofm.org.mt
www.ofm.org.mt